

Classification of Courtship Types in Persian Love Poems

Samaneh Jafari^{*1}, Hadi Khadem Arabbaghi²

Abstract

One of the most important types of lyric poetry in the Persian literary tradition is the romantic system. Romantic stories, as stories that have a similar narrative context, generally have similar themes and elements. These narratives are rooted in the dynamics between two principal poles namely, the lover and the beloved and the analysis of the interactions between these two dimensions provides an appropriate tool for examining their narrative structure. In this context, the foundational action of the lover, which typically occurs upon the first encounter with the beloved, marks the initiation of a process that may be regarded as the central complication of the narrative—a gesture that, by establishing the desire for union, propels the subsequent events of the story. Within such a process, the act of “desiring the Other” is not merely a stage of human interaction, but rather emerges as a narrative knot endowed with semantic weight and functional significance. This initial act serves to fix the positions of the lover and

Received: 18/03/2025

Accepted: 09/06/2025

* Corresponding Author's E-mail:
Samanehjafari101@cfu.ac.ir

¹ Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature Education, Farhangian University, Tehran, Iran.

<https://orcid.org/0009-0005-6025-5819>

² Master of Arts in Persian Language and Literature, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

<https://orcid.org/0009-0002-9525-2595>

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY- NC) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

the beloved within the narrative system: the lover is transformed into the agent in pursuit of union, and the beloved into the desired object. By relying on morphological and structuralist approaches, one can recognize and analyze this key stage within romantic narratives. In the present study, after presenting a new model of the structure of poetic love narratives in Persian literature, by selecting thirty relationships from these poetic systems, one of the most important stages of these relationships, namely the stage of the lover's request for the beloved, has been examined in terms of the motive for the request, the form of the request, the nature of the request, and the types of requests for response.

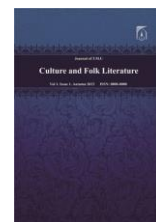
Keywords: Romantic poetry; romantic story; romantic relationship; morphology; courtship.

Introduction

Research Background

In earlier Persian literary scholarship, several studies have attempted to classify and analyze the morphology of Persian romantic stories. However, unlike Vladimir Propp's structuralist approach—which aimed at formulating a comprehensive model for the typology of folktales—these studies have generally been case-specific and confined to a limited number of works.

Among the few investigations that, contrary to the dominant trend in morphological studies, have endeavored to propose broader structural classifications for Persian romantic narratives, the following may be noted: Zolfaghari (2012) conducted a study on the “Classification of Persian Romantic Epics”; Vaezzadeh (2016) pursued the “Typology of Persian Romantic Narratives”; and Arabnejad and Toghyani (2016) focused on the “Morphology of the Romantic Tales in the Shā hnā meh”.

In addition to the conventional morphological analysis of Persian romantic epics largely derived from Vladimir Propp's *Morphology of the Folktale* (1928), Northrop Frye (1976), in his *The Secular Scripture: A Study of the Structure of Romance*, has approached the subject from a different perspective, offering theoretical insights into the structural characteristics of romances.

Another notable attempt at an indigenous morphological analysis of recurrent elements within a single work is found in Ghadam-Ali Sarami's *The Color of the Flower to the Pain of the Thorn: A Morphology of the Tales in the Shāhnāme*. This book presents a nuanced morphological study of narrative elements in the Shāhnāme, including, where relevant, the romantic tales embedded within the epic.

It should be noted that the majority of studies attempting a comprehensive classification of Persian romantic epics have not independently examined the structural elements and functions inherent in these texts. Even when such elements have been considered, the approach has typically been limited to applying Proppian morphology. In contrast, the present study seeks to develop an indigenous model and typology for Persian romantic literature by adhering to the principles of morphological analysis and the methods of structuralism.

Goals, Questions, and Assumptions

This study investigates one of the most fundamental functions in Persian romantic epics namely, the expression of desire and longing between lovers. The principal aim is to offer a new typology based on Persian romantic epics in order to provide a more precise and nuanced account of this key narrative element within the genre. By doing so, the research intends to lay the groundwork for developing an indigenous morphological theory rooted in the corpus of Persian romantic narratives.

In line with this objective, the article seeks to address the following two research questions:

1. How is the courtship represented in the tradition of Persian romantic verse narratives, and to what extent can the diverse manifestations of this phenomenon be systematically explained?

2. If it is possible to classify the various modes of courtship in Persian romantic epics, from which analytical perspectives can this phenomenon be evaluated, and what patterns of similarity and difference emerge?

To answer these questions, the study evaluates the following two hypotheses:

1. Romantic narratives as reflected in Persian love stories, given their shared narrative contexts, tend to follow structurally similar patterns; such narrative homogeneity may enable a more accurate morphological analysis of the functions and constituent elements within these texts.

2. The diverse modes through which desire for union between lovers is articulated constituting one of the central components of romantic narrative structure can, on the basis of the above assumption, be classified and comparatively analyzed, leading to a provisional typology that captures both their convergences and divergences.

Main Discussion

One of the most enduring and historically significant genres of Persian literature is the romantic narrative, which has predominantly been transmitted in verse form. Throughout the literary history of Iran, numerous studies in Persian literary scholarship have emphasized the lyrical essence of these works. Zolfaghari likewise reflects this traditional perspective in his definition of Persian romantic epics, stating: "romantic epic are extended forms of lyrical poetry. In the Ghazal, the theme of love is alluded to briefly, whereas in the

romantic epic, the same theme is expanded and developed into a complete narrative" (Zolfaghari, 2020, p.19).

To better understand Persian romantic epics as narrative constructs rather than merely as a subgenre of lyrical poetry, it is more productive to conceptualize them as romance-like narratives, akin to the medieval Western romance tradition. Providing an exact and comprehensive definition of the term romance, one that is both inclusive and exclusive is exceedingly difficult, if not impossible, due to the wide range of interpretations associated with it. the term today encompasses a variety of fictional forms, "from Gothic novels and popular love stories to the scientific romances of H.G. Wells" (Baldick, 2001, p.221). Nevertheless, romances tend to share certain narrative features. "these works are predominantly fictional and imaginative, often highly emotional, and are typically based on heroic, romantic, or adventurous events, filled with passionate scenes, strong emotions, and unreal elements whose occurrence the reader could scarcely conceive as possible" (Jafari Jozani, 1999, p.11).

This study seeks to analyze the narrative structure of one of the most prevalent elements in Persian romantic romances namely, the expression of desire between the lover and the beloved, which facilitates the establishment of their bond. To this end, the Persian romantic epics under examination are first introduced, with the actual or approximate dates of composition for each text identified. Subsequently, through the formulation and explanation of new classificatory categories, the study evaluates thirty selected relationships extracted from these texts from four analytical perspectives: the motive for the request, the form of the request, the nature of the request, and the types of requests for response.

Conclusion

An analysis of thirty selected relationships from Persian romantic epics reveals that in 23% of the cases, the initiator of desire is a female character a notably significant figure given the cultural constraints surrounding female agency. Furthermore, given the social structure in which men are the formal agents in initiating marital unions and family formation, it is observed that in most cases where a woman assumes the role of the initiator, the underlying motivation is sensual fulfillment. Conversely, in the 77% of cases where the initiator is male, the motivation is predominantly oriented toward the formation of a marital bond.

In terms of the form through which desire is expressed, direct propositions occur with higher frequency. Regarding the type of desire expression, 90% of instances involve voluntary initiation; only one instance of involuntary desire and two instances of suppressed or unexpressed desire are recorded. These figures appear consistent with the lyrical nature of the genre and the narrative necessity for emotional progression.

With respect to response types, in approximately 70% of the cases, the desire is met with voluntary acceptance, resulting in the formation of a reciprocal romantic bond. In 13% of the cases, voluntary rejection occurs, and the lover's pursuit remains unfulfilled; in most of these instances, another central romantic relationship continues within the narrative. Instances of coerced rejection and coerced acceptance account for only around 7% of the data set an observation that underscores the relatively marginal narrative role of the beloved's agency and highlights the limited representation of active female subjectivity within the framework of Iranian cultural tradition.

Culture and Folk Literature

E-ISSN: 2423-7000

Vol. 13, No.65

November-December 2025

Research Article

References

- Baldick, C. (2001). *The concise Oxford Dictionary of literary terms*. Oxford University Press.
- Jafari Jazi, M. (1999). *The course of romanticism in Europe*. Markaz.
- Zolfaghari, H. (2020). *One hundred Persian romantic poems*. Cheshmeh.

دوماهنامه فرهنگ و ادبیات عامه
سال ۱۳، شماره ۶۵، آذر و دی ۱۴۰۴
مقاله پژوهشی

طبقه‌بندی انواع خواستگاری در منظومه‌های عاشقانه فارسی

سمانه جعفری^۱، هادی خادم عرب‌باغی^۲*

(دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۲۸ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۱۹)

چکیده

یکی از مهم‌ترین انواع شعر غنایی در سنت ادب فارسی، منظومه عاشقانه است. داستان‌های عاشقانه به‌عنوان قصه‌هایی که بستر روایی مشابهی دارند عموماً دارای بن‌مایه‌ها و عناصر همانندی هستند. این روایت‌ها برآمده از روابط میان دو قطب اصلی، یعنی عاشق و معشوق‌اند و تحلیل تعاملات میان این دو سویه، ابزار مناسبی برای واکاوی ساختار روایی آن‌ها به دست می‌دهد. در این میان، کنش بنیادین عاشق که معمولاً در پی نخستین مواجهه با معشوق رخ می‌دهد، ورود به فرایندی است که می‌توان آن را به‌مثابه گره‌افکنی مرکزی روایت در نظر گرفت؛ کنشی که با برقراری تمنای وصال، رخدادهای بعدی داستان را در پی می‌آورد. در چنین فرایندی، کنش «خواستن دیگری» نه صرفاً به‌عنوان مرحله‌ای از تعامل انسانی، بلکه به‌منزله یکی از گره‌های روایی دارای بار معنایی و کارکردی قابل تأمل مطرح می‌شود. همین

۱. استادیار گروه آموزش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

*Samanehjafari101@cfu.ac.ir
<https://orcid.org/0009-0005-6025-5819>

۲. کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

<https://orcid.org/0009-0002-9525-2595>

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY- NC) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

طبقه‌بندی انواع خواستگاری در منظومه‌های عاشقانه فارسی _____ سمانه جعفری و همکار

کنش اولیه، جایگاه عاشق و معشوق را در منظومه تثبیت می‌کند؛ عاشق را به فاعل پی‌جوی وصال و معشوق را به مفعول مطلوب بدل می‌سازد و سلسله‌ای از رویدادها را حول این رابطه شکل می‌دهد. می‌توان با تکیه بر رویکردهای ریخت‌شناسانه و ساختارگرایانه، به بازشناسی و تحلیل این مرحله کلیدی در روایت‌های عاشقانه پرداخت. در پژوهش حاضر پس از ارائه تبیینی نو از ساختار روایت‌های عاشقانه منظوم در ادب فارسی، با برگزیدن سی رابطه از دل این منظومه‌ها، یکی از مهم‌ترین مراحل این روابط، یعنی مرحله خواست معشوق از سوی عاشق از نظر انگیزه خواست، شکل خواست، چگونگی خواست و انواع پاسخ‌خواست‌ها بررسی شده است.

واژه‌های کلیدی: منظومه عاشقانه، داستان عاشقانه، رابطه عاشقانه، ریخت‌شناسی، خواستگاری.

۱. مقدمه

یکی از مهم‌ترین و دیرینه‌ترین انواع ادب فارسی، داستان‌های عاشقانه هستند که عمدتاً به شکل منظوم روایت شده‌اند. در طول تاریخ بسیاری از پژوهش‌های ادب فارسی بر ذات غنایی این آثار تأکید داشته‌اند تا با تعریف آن‌ها ذیل اشعار غنایی از آن دست ویژگی‌های این آثار سخن بگویند که در قالب‌های اشعار غنایی همچون غزل بحث می‌شود؛ حال آنکه منظومه عاشقانه فارسی اگرچه در بسیاری از حالات حاوی همان حالت‌های عاطفی و احساسی شخصی شاعران در غزل است، به دلیل ذات روایی و داستانی آن بیش از آنکه بیانگر احساسات شخصی شاعر باشد که ویژگی اصلی شعر غنایی است، روایتی از یک داستان عاشقانه است که به وقایع و رویدادهایی می‌پردازد که حول یک رابطه عاشقانه بین دو سویه عاشق و معشوق، رخ می‌دهد. بدین معنا، یک منظومه عاشقانه که حاوی یک داستان عاشقانه است، بیش از آنکه آینه بی‌واسطه

روحیات و حالات عاطفی شاعر باشد، روایت منظومی است که روحیات و حالات عاطفی شاعر هم در آن بازتابیده است.

یکی از مهم‌ترین پژوهشگران حوزه منظومه‌های عاشقانه فارسی، حسن ذوالفقاری نیز در تعریف خود همین نگاه سنتی را در مواجهه با منظومه‌های عاشقانه منعکس می‌کند و می‌نویسد: «منظومه‌های عاشقانه بسط‌یافته شعر غنایی است. در غزل مفهوم عشق به اشاراتی بیان می‌شود، اما در منظومه عاشقانه همان مضمون باز و گسترده شده، در قالب داستانی کمال می‌یابد» (ذوالفقاری، ۱۳۹۹، ص. ۱۹). از دید او منظومه‌های عاشقانه یکی از شایع‌ترین گونه‌های شعر غنایی هستند که «بقیه موضوعات و محتویات شعر غنایی را در خود جای می‌دهد؛ یعنی در یک داستان عاشقانه چون «لیلی و مجنون» و یا «خسرو و شیرین» می‌توان توحید، معراج، تغزل، توصیف، مرثیه، شکواییه، ساقی‌نامه، سوگند و دیگر موضوعات را دید» (همان، ص. ۱۹).

به نظر می‌رسد با این تعریف از منظومه عاشقانه، بخش روایی آن نادیده انگاشته شده است و امری فرعی محسوب می‌شود؛ حال آنکه همه ویژگی‌های یادشده در خلال یک روایت داستانی که شاعر راوی آن است، رخ می‌دهد و جنبه روایی و داستان‌گویی این گونه از آثار باعث تفاوت محسوس آن‌ها با دیگر آثار غنایی می‌شود که در آن‌ها شاعر بی‌واسطه از احساسات خود سخن به میان می‌آورد.

یکی از ژانرهای ادبی پرکاربرد در فرهنگ‌ها و کشورهای مختلف، ژانر «رمانس» است. تعریف دقیق واژه رمانس به گونه‌ای که جامع و مانع باشد، بنا بر تعدد تعریف‌های موجود از آن، کاری سخت و تقریباً ناممکن است.

در قرون وسطی کلمه *romance* (رمانس) بر زبان‌های بومی و محلی تازه‌ای دلالت می‌کرد که از زبان لاتین مشتق شده بودند. با این نام‌گذاری این زبان‌ها از

طبقه‌بندی انواع خواستگاری در منظومه‌های عاشقانه فارسی _____ سمانه جعفری و همکار

زبان رسمی و علمی لاتین که در مکتب و مدرسه آموخته می‌شد تمایز پیدا می‌کردند. در این عصر کلمه‌های *romancar*, *Enromancier* و *romanz* به معنی تألیف یا ترجمه کتاب به زبان‌های بومی بود آثاری که بدین ترتیب پدید می‌آمد *romanzo*, *roman*, *romanz*, *romance* نامیده می‌شد... این آثار (رمانس، رمان) عمدتاً ماهیتی خیالی و خیال‌انگیز و پراحساس داشتند و مبتنی بودند بر ماجراهای پهلوانی یا عاشقانه و ماجراجویانه و آکنده بودند از صحنه‌های پرشور و عواطف و حالات و پدیده‌های غیرواقع‌نمایانه که خواننده نمی‌توانست احتمال وقوع آن‌ها را تصور کند (جعفری جزی، ۱۳۷۸، ص. ۱۱).

می‌توان گفت ژانر «رمانس» به طیف بسیار گسترده‌ای از داستان‌های منظوم و مثنوی در سنت ادبیات غرب گفته می‌شود. «این اصطلاح امروزه بسیاری از اشکال داستانی از رمان‌های گوتیک و داستان‌های عاشقانه محبوب عامه‌پسند^۱ گرفته تا رمانس‌های علمی اچ. جی. ویلز» (Oxford, 2001, p. 221) را شامل می‌شود. امروزه معنای این اصطلاح که باعث می‌شده در اعصار گوناگون به طیف گسترده‌ای از داستان‌ها اطلاق شود، به یکی از ویژگی‌های رایج داستان‌های رمانس دوره قرون وسطی و سبک رمانتیک تنزل پیدا کرده و عموماً رمانس به داستانی اطلاق می‌شود که جریان وقایع و رخدادها در آن براساس نوعی رابطه عاشقانه پی‌ریزی شده و گره‌های آن روایت، دشواری‌هایی یا مسائلی پیرامون این رابطه را شامل می‌شود که مؤلف قصد بازنمایی آن‌ها را داشته است.

بدین ترتیب قصد ما از داستان‌های رمانتیک (عاشقانه) در این تحقیق هر گونه روایت منظومی است که در آن بخش اعظمی از رویدادها و وقایع، براساس یک رابطه عاشقانه بین دو فرد پی‌ریزی شده و گره‌های داستان، دشواری‌ها، درگیری‌ها، موانع و مسائلی را بازنمایی خواهد کرد که در آن رابطه عاشقانه شکل می‌گیرد.

با توجه به اهمیتی که رابطه عاشقانه در این داستان‌ها دارد ابتدا نیاز است تعریف دقیق‌تری از آن به دست دهیم. یک رابطه عاشقانه، در این تعریف، شامل هر گونه رابطه‌ای خواهد بود که در آن وقایع یا رخدادها دو فرد با جنس مخالف را به سوی پیوندی عاطفی، کام‌جویانه یا زناشویی سوق می‌دهد. درواقع در این تعریف از رابطه عاشقانه، خواست برای پیوند نه لزوماً دوسویه است (یعنی هر دو سوی یک رابطه لزوماً خواهان آن نیستند) و نه لزوماً عاطفه‌بنیاد (یعنی تلاش برای پیوند با دیگری از سوی یکی از طرفین لزوماً بر پایه احساسات عمیق یا عواطفی پرشور استوار نیست)، بلکه طیف گسترده‌ای از روابط را شامل می‌شود. باید به خوبی توجه داشت که یک رابطه عاشقانه یا عاطفی و زناشویی بین شخصیت‌های داستان می‌تواند در داستان‌های هر نوع ژانری از حماسه‌های کهن گرفته تا رمان‌های جنایی و پلیسی معاصر وجود داشته باشد، اما نکته‌ای که به‌خصوص در داستان‌های عاشقانه یا رمانتیک موضوعیت پیدا می‌کند، محوریت داشتن این روابط در شکل‌دهی طرح اولیه داستان‌هاست.

از این روست که در پژوهش حاضر بررسی و تعمق در چگونگی شکل‌گیری و رخداد این روابط و تحلیل آن‌ها، کلید اصلی برای تبیین ریخت‌شناسیک ساختار این منظومه‌ها تلقی شده است و به باور ما، پیش‌فرضی اساسی در انجام این پژوهش خواهد بود. باید توجه داشت که در هر داستان عاشقانه‌ای لزوماً یک رابطه بین عشاق اصلی داستان در جریان نیست، بلکه گاهی چندین رابطه عاطفی یا عاشقانه در بین شخصیت‌ها در جریان است که نیاز به بررسی مستقل هر کدام از آن‌ها و تبیین چگونگی رخداد آن‌ها داریم. برای مثال در منظومه ویس و رامین از فخرالدین اسعد گرگانی، اگرچه رابطه اصلی بین ویس و رامین است و رخدادهای داستان حول آن

طبقه‌بندی انواع خواستگاری در منظومه‌های عاشقانه فارسی _____ سمانه جعفری و همکار

می‌چرخد، روابط دیگری از جمله رابطه موبد و ویس، ویرو و ویس و نیز شهرو و موبد همگی رابطه‌ای عاطفی محسوب می‌شود که بررسی الگوهای آن‌ها حائز اهمیت است. البته داستان‌های عاشقانه در سنت ادب فارسی ایران، گاه به‌طور مستقل سروده شده‌اند؛ مانند خسرو و شیرین نظامی و گاه ذیل داستانی دیگر روایت شده‌اند؛ مانند داستان سیاوش و سودابه در شاهنامه. برخی از این روایت‌های منظوم عاشقانه بلند و برخی کوتاه‌اند. برخی صرفاً عاشقانه‌اند و برخی منظومه‌هایی تمثیلی و رمزی هستند که رنگ و بوی عرفان دارند. پاره‌ای از داستان‌ها نیز وجود دارند که اگرچه عاشقانه نیستند، اما یک رابطه عاطفی با انگیزه پیوند یا کام‌جویی در آن‌ها در رخداد وقایع داستان نقشی اساسی دارد؛ برای مثال در داستان رستم و سهراب که داستان اساساً عاشقانه نیست و حماسی محسوب می‌شود، داستان با رابطه رستم و ته‌مینه و ابراز میل از سوی ته‌مینه آغاز می‌شود و با توجه به اینکه سهراب، پسر ته‌مینه و رستم خواهد بود، اهمیت کلیدی این رابطه در سرآغاز واضح است. به همین جهت با بررسی سی رابطه در منظومه‌های فارسی سعی شده طیف گسترده‌تری از روابط مورد ارزیابی قرار گیرد؛ نه صرفاً روابطی با الگوهای ثابت در منظومه‌های عاشقانه.

در این تحقیق که به بررسی یکی از مهم‌ترین کارکردهای موجود در منظومه‌های عاشقانه فارسی، یعنی خواست و میل بین عشاق پرداخته، سعی بر آن بوده با ارائه دسته‌بندی جدیدی مبتنی بر منظومه‌های عاشقانه فارسی، تبیینی بهتر و دقیق‌تر از این مسئله صورت گیرد تا پیش‌زمینه‌ای برای طرح یک نظریه ریخت‌شناسی بومی مبتنی بر داستان‌های فارسی در زمینه آثار عاشقانه شود. با توجه به این هدف، این مقاله در پاسخ به دو پرسش زیر:

الف. ابراز میل برای پیوند بین عشاق در سنت داستان‌های عاشقانه منظوم فارسی به چه شکل بوده و انواع گوناگون این پدیده را تا چه سطحی می‌توان تبیین کرد؟
ب. در صورتی که بتوان حالات گوناگون چگونگی ابراز میل برای پیوند بین عشاق در داستان‌های عاشقانه منظوم فارسی را طبقه‌بندی کرد این پدیده را از چند منظر می‌توان مورد ارزیابی قرار داد و تفاوت‌ها و شباهت‌های آن به چه شکل خواهد بود؟
دو فرضیه زیر را مورد ارزیابی قرار خواهد داد:

الف. روایت‌های عاشقانه بازتاب‌یافته در منظومه‌های فارسی بنا بر بستر روایی مشابهی که دارند، از ساختارهای مشابهی نیز پیروی می‌کنند و همین همانندی شکل روایت‌ها می‌تواند به ارائه تبیین و شکل‌شناسی دقیق‌تری از کارکردها و عناصر مختلف این داستان‌ها منجر شود.

ب. انواع حالات ابراز میل برای پیوند بین عشاق را که یکی از مهم‌ترین اجزای موجود در ساختار عمده داستان‌های عاشقانه است، می‌توان با تکیه بر همین فرض، طبقه‌بندی کرد و تبیینی نسبی از اشکال آن به همراه شباهت‌ها و تفاوت‌های آن ارائه داد.

۲. پیشینه پژوهش

پیش‌تر، در سنت تحقیقات زبان و ادب فارسی، پژوهش‌هایی صورت گرفته که درصدد طبقه‌بندی و ریخت‌شناسی منظومه‌های عاشقانه فارسی برآمده‌اند، اما عمدتاً این بررسی‌ها برخلاف هدف پراپ که به دنبال ارائه الگویی کلان و ساختارگرایانه از مجموع داستان‌های پریان بوده است، پژوهش‌هایی موردی و نهایتاً محدود به چند اثر بوده است. از میان تحقیقاتی که برخلاف مقالات و تحقیقات غالب در حوزه

طبقه‌بندی انواع خواستگاری در منظومه‌های عاشقانه فارسی _____ سمانه جعفری و همکار

ریخت‌شناسی به دنبال طبقه‌بندی و ارائه ساختاری کلان از منظومه‌های عاشقانه بوده‌اند، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

ذوالفقاری (۱۳۹۱) به «طبقه‌بندی منظومه‌های عاشقانه فارسی» پرداخته است. واعظزاده (۱۳۹۵) «رده‌بندی داستان‌های عاشقانه فارسی» را در پیش گرفته و عرب‌نژاد و طغیانی (۱۳۹۵) اهتمام خود را صرف «ریخت‌شناسی داستان‌های عاشقانه شاهنامه» کرده‌اند. نکته قابل توجهی که می‌توان در مورد این سه پژوهش گفت، این است که اساساً تدوین خویش‌کاری‌های منظومه‌های عاشقانه براساس ریخت‌شناسی پراپ است؛ هرچند در برخی از موارد نوآوری‌هایی هم در ارائه دسته‌بندی‌هایی نوین از این آثار رخ داده است. در مقابل، پژوهش‌هایی بومی نیز در راستای طبقه‌بندی و معرفی آثار منظوم عاشقانه فارسی انجام شده است که صرفاً به ارائه خلاصه‌ای از روایت این منظومه‌ها و یا بررسی تطبیقی شباهت‌ها و تفاوت‌های کلیت روایات این آثار اکتفا کرده است. میرهاشمی (۱۳۹۷) در کتاب *منظومه‌های کهن عاشقانه: از آغاز تا قرن ششم*، ذوالفقاری (۱۳۹۹) در *یکصد منظومه عاشقانه فارسی* از جمله پژوهشگرانی هستند که به معرفی و بررسی این آثار پرداخته‌اند. نکته قابل توجهی که می‌توان در مورد این نوع پژوهش‌ها گفت توجه صرف به کلیت آثار بدون در نظر گرفتن عناصر و اجزای درونی این روایات و تحلیل تطبیقی آن‌هاست. اگرچه ذوالفقاری (۱۳۹۳) در پژوهش‌هایی چون «معشوقان جنگجو در منظومه‌های عاشقانه و افسانه‌های عامه» به بررسی تطبیقی و موردی یکی از عناصر تکرارشونده در منظومه‌های عاشقانه فارسی پرداخته و ویژگی‌های این عناصر را واکاویده، اما در نهایت به یک تبیین ساختارگرایانه از این عناصر نرسیده است. علاوه بر ریخت‌شناسی معمول منظومه‌های عاشقانه فارسی که برگرفته از «ریخت‌شناسی قصه‌های پریان» از پراپ (۱۹۲۸) است، فرای (۱۹۷۵) نیز در «صحیفه‌های زمینی:

بررسی ساختار هوس‌نامه (رمانس)» به موضوع مورد نظر ما از منظری دیگر پرداخته و بحث‌هایی نظری درمورد ساختار رمانس‌ها مطرح کرده است.

یکی دیگر از تحقیقاتی که به شکلی بومی سعی بر شکل‌شناسی عناصر پرتکرار در یک اثر داشته، کتاب *از رنگ گل تا رنج خار؛ شکل‌شناسی قصه‌های شاهنامه* از قدمعلی سرامی است. این کتاب شکل‌شناسی مناسبی از عناصر موجود در شاهنامه ارائه می‌دهد که عناصر مربوط به داستان‌های عاشقانه آن نیز به فراخور کار بررسی شده است.

اما باید توجه داشت که عمده پژوهش‌هایی که در صدد بررسی کلان منظومه‌های عاشقانه فارسی و ارائه طبقه‌بندی نوینی از این آثار بوده‌اند، مستقلاً به عناصر و کارکردهای موجود در این آثار نپرداخته‌اند و اگر هم به این موارد پرداخته‌اند، به بررسی این آثار از منظر ریخت‌شناسی پراپ اکتفا کرده‌اند؛ حال آنکه در پژوهش حاضر ما به بررسی و طبقه‌بندی یکی از مهم‌ترین عناصر تکرارشونده در این نوع از آثار می‌پردازیم و معتقدیم بررسی مستقل اجزای مختلف ساختار داستان‌های عاشقانه، ما را به ارائه تبیینی دقیق از ریخت این گونه از داستان‌ها رهنمون خواهد کرد نه دسته‌بندی محتوایی یا فرمی منظومه‌های عاشقانه که پیش‌تر تلاش‌هایی برای ارائه آن انجام شده است.

۳. چارچوب نظری

بررسی مؤلفه‌های روابط عاشقانه و طبقه‌بندی گونه‌های مختلف آن با روشی ساختارگرایانه میسر خواهد بود. «ساختارگرایی... در پی آن است که الگویی از خود نظام ادبیات به‌عنوان مرجع بیرونی آثار منفردی که بررسی می‌کند به دست دهد. ساختارگرایی با حرکت از مطالعه زبان به مطالعه ادبیات و تلاش برای تعریف اصول

طبقه‌بندی انواع خواستگاری در منظومه‌های عاشقانه فارسی _____ سمانه جعفری و همکار

ساختاردهی که نه فقط در آثار منفرد که در روابط میان آثار در کل عرصه ادبیات عمل می‌کنند بر آن بوده و هست تا علمی‌ترین مبنای ممکن را برای مطالعات ادبی فراهم آورد» (اسکولز، ۱۳۸۳، ص. ۲۶). باید توجه داشت که در روش ساختارگرایی پیش‌فرضی نهفته مبنی بر این که نظام ادبیات بخشی از نظام فرهنگی و نظام فرهنگی خود بخشی از نظامی بزرگ‌تر است، به شکل نهادینه‌ای وجود دارد و عملاً «هر واحد ادبی از تک‌جمله گرفته تا کل نظم کلمات با مفهوم نظام ارتباط دارد. به‌ویژه می‌توان آثار منفرد انواع ادبی و کل ادبیات را نظام‌هایی مرتبط تلقی کرد و ادبیات را نظامی دانست که در نظام بزرگ‌تر فرهنگ بشری جای دارد روابط ایجاد شده بین هر یک از این واحدهای نظام‌مند را می‌توان مطالعه کرد و این مطالعه به مفهومی ساختارگرایانه خواهد بود» (همان، ص. ۲۷).

یکی از روش‌های مهم ذیل ساختارگرایی که در بررسی اجزای منفرد یک اثر ادبی یاری‌رسان است، روش ریخت‌شناسی است. ریخت‌شناسی اساساً تعاریف متعددی را شامل می‌شود و در هر حوزه‌ای تعریف مختص به خود را دارد. در زبان‌شناسی ریخت‌شناسی «یک شاخه از زبان‌شناسی است که به تجزیه و تحلیل ساختار کلمات می‌پردازد» (Routledge, 2006, p. 161). این درحالی است که در علوم می‌مثل زیست‌شناسی نیز ریخت‌شناسی تعریف تخصصی خود را دارد. با توجه به تعاریف موجود، ریخت‌شناسی در هر علمی اساساً روشی است که در آن اجزا برای تبیین یک کل، مورد بررسی یا ارزیابی قرار می‌گیرند.

در حوزه ادبیات، مطالعات ریخت‌شناسی^۲ برای نخستین‌بار از سوی یکی از شکل‌گرایان مشهور روس، ولادیمیر پراپ بنیان گذاشته شد. «پراپ در زمره فرمالیست‌هایی بود که در روسیه می‌کوشیدند شالوده‌ای علمی برای نقد ادبی ایجاد

کنند. کتاب معروف او با عنوان گونه‌شناسی قصه‌های پریان که به زبان اصلی نخستین بار در سال ۱۹۲۸ منتشر شد، یکی از اولین و جامع‌ترین نمونه‌های تحلیل ساختارگرایانه روایت محسوب می‌شود. هدف پراپ این بود که معلوم کند درون‌مایه قصه‌های پریان از کدام ساختارها پیروی می‌کند. او از راه بررسی دقیق تعداد زیادی داستان عامیانه به این نتیجه رسید که قصه‌های پریان مشترکات فراوانی دارند. شخصیت‌های این داستان‌ها به‌ظاهر باهم متفاوت‌اند یا رویدادهایشان یکسان به نظر نمی‌آید اما وقتی آن‌ها را بر اساس کارکرد شخصیت‌ها در پی‌رنگ یا کارکرد وقایع در پیشبرد داستان بررسی می‌کنیم، متوجه شباهت‌های ساختاریشان می‌شویم» (پاینده، ۱۴۰۱، ص. ۲۰۵). پراپ به درستی معتقد است: «تا وقتی بلد نباشیم قصه را به اجزای تشکیل‌دهنده آن تجزیه کنیم، نخواهیم توانست مقایسه‌هایی درست نیز انجام دهیم» (پراپ، ۱۳۶۸، ص. ۳۶). این دقیقاً پایه‌ترین منظری است که در پژوهش پیش‌رو مطرح نظر ما بوده است.

۴. بحث و بررسی

در این پژوهش ساختار یکی از پرکاربردترین عنصرهای موجود در عموم قصه‌های عاشقانه، یعنی چگونگی ابراز میل نسبت به دیگری بین عاشق و معشوق را که باعث شکل‌گیری پیوند در میان آن‌ها می‌شود، تبیین شده و با دسته‌بندی جدیدی که از این کارکرد به دست داده شده، پیش‌زمینه‌ای برای ارائه ریخت‌شناسی‌ای بومی از منظومه‌های عاشقانه فارسی فراهم آمده است.

ابتدا منظومه‌های عاشقانه فارسی که مورد بررسی قرار گرفته، معرفی و زمان حقیقی یا حدودی سرایش هر کدام مشخص شده است. سپس با تعریف و تبیین دقیق دسته‌بندی‌هایی جدید، سعی شده نتیجه بررسی سی رابطه‌گزینش‌شده از دل این آثار،

طبقه‌بندی انواع خواستگاری در منظومه‌های عاشقانه فارسی _____ سمانه جعفری و همکار
از چهار منظر انگیزه‌های خواست، چگونگی ابراز خواست، انواع پاسخ‌خواست‌ها و
شکل خواست مورد ارزیابی قرار گیرد.

۴-۱. معرفی آثار برگزیده

در این پژوهش ضمن بررسی آثار مشهورتری که در جریان تکوین تاریخ ادبیات فارسی جایگاهی جریان‌ساز داشته‌اند، همچون خسرو و شیرین نظامی گنجوی به تحلیل آثار کم‌تر شناخته‌شده نیز پرداخته شده است. بیشتر این منظومه‌ها، چاپ شده و به اصل این کتاب‌ها مراجعه شده اما بخشی از این منظومه‌ها، تصحیح و چاپ نشده‌اند و در این موارد به بخش خلاصه‌های روایات آمده از این آثار در کتاب یکصد منظومه عاشقانه فارسی مراجعه شده است. در جدول ۱ عنوان داستان‌های بررسی‌شده در این تحقیق و ویژگی‌های مختصر هر کدام بررسی شده است:

جدول ۱: معرفی روابط عاشقانه در منظومه‌ها

Table 1: Introducing romantic relationships in poems

ردیف	عاشق و معشوق	عنوان منظومه	نام سراینده	چاپی/نسخه	زمان سرایش (به سده)
۱	بیژن و منیژه	شاهنامه	فردوسی	چاپی	۴
۲	رستم و ته‌مینه				
۳	سیاوش و سودابه				
۴	زال و رودابه				
۵	جمشید و خورشید	جمشید و خورشید	سلمان ساوجی	چاپی	۸

۶	چاپی	نظامی گنجوی	خسرو و شیرین	خسرو و شیرین	۶
				فرهاد و شیرین	۷
				خسرو و مریم	۸
				خسرو و شکر	۹
				شاپور و شیرین	۱۰
۷	چاپی	عطار نیشابوری	الهی نامه	رابعه و بکتاش	۱۱
۱۲	چاپی	اسماعیل ابجدی	راغب و مرغوب	راغب و مرغوب	۱۲
۸	چاپی	خواجوی کرمانی	سام نامه	سام و پری دخت	۱۳
۸	نسخه	سپاهانی شیرازی	سعد و همایون	سعد و همایون	۱۴
۹	چاپی	جامی	سلامان و ابسال	سلامان و ابسال	۱۵
۸	چاپی	خواجوی کرمانی	گل و نوروز	گل و نوروز	۱۶
۶	چاپی	نظامی گنجوی	لیلی و مجنون	لیلی و مجنون	۱۷
۱۰	چاپی	جمالی دهلوی	مهر و ماه	مهر و ماه	۱۸
				اسدشاه و مهر	۱۹
۵	چاپی	عیوقی	ورقه و گلشاه	ورقه و گلشاه	۲۰
				ابن ربیع و گلشاه	۲۱
۵	چاپی	فخرالدین گرگانی	ویس و رامین	ویس و رامین	۲۲
				ویس و ویرو	۲۳
				ویس و موبد	۲۴
				شهر و موبد	۲۵

طبقه‌بندی انواع خواستگاری در منظومه‌های عاشقانه فارسی _____ سمانه جعفری و همکار

۲۶	همایون و لعل‌پرورد	مودت‌نامه	اسماعیل ابجدی	چاپی	۱۲
۲۷	شاهرخ و زرینه				
۲۸	همای و همایون	همای و همایون	خواجوی کرمانی	چاپی	۸
۲۹	همایون و گل‌کامکار	همای‌نامه	ناشناس	چاپی	۸
۳۰	یوسف و زلیخا	یوسف و زلیخا	نامعلوم	چاپی	نامعلوم

۲-۴. ساختار منظومه‌های عاشقانه

با بررسی ساختار پنجاه منظومه عاشقانه فارسی، می‌توان هر منظومه را دارای سه بخش دانست؛ اما بخش اصلی و میانی است که اصل روایت داستان را شامل می‌شود و خود از نظر ترتیب روایی به سه مرحله تقسیم می‌شود. بدین ترتیب، می‌توان ساختار منظومه‌های عاشقانه فارسی را به شکل زیر دانست:

۱-۲-۴. مقدمات: سرایندگان همه منظومه‌های عاشقانه فارسی بنا بر سنت فرمی دوره خود پیش از آغاز داستانی که قصد سرایش آن را داشته‌اند، مقدماتی را ذکر می‌کردند. این مقدمات شامل حمد و ستایش، نعت پیامبر، مدح ائمه، خلفا و ممدوحان، سبب نظم کتاب، ستایش سخن و گاهی نصیحت و سخنانی درباره مفهوم عشق می‌شده است. باید توجه داشت که منظومه‌هایی که مستقل سروده نشده‌اند و خود در دل اثری بزرگ‌تر قرار دارند، طبیعتاً فاقد بخش مقدمات مستقلی هستند. بخش مقدمات برای بررسی ریخت‌شناسیک داستان‌های عاشقانه اهمیت کم‌تری دارد و خوانش آن‌ها بیشتر ارزش نسخه‌شناسانه دارد و اطلاعات قابل توجهی در مورد زندگی سراینده، سبب نظم کتاب و زمانه‌ای که اثر در آن خلق شده است، به دست می‌دهد.

۴-۲-۲. متن داستان: متن داستان که بخش اصلی منظومه‌ها را تشکیل می‌دهد، از نظر ترتیب روایی خود سه مرحله را شامل می‌شود:

الف. از آغاز داستان تا نخستین برخورد بین عشاق: نخستین بخش داستان‌های عاشقانه، عموماً با وصفی از چگونگی پیوند پدر و مادر عشاق، شرح چگونگی به دنیا آمدن یک یا هر دو سویه داستان، شرح ویژگی‌ها و خصوصیات عاشق و توانایی‌های او آغاز شده و در نهایت به توصیف چگونگی برخورد او با معشوق می‌رسد. باید توجه داشت که برخورد در این تعریف، لزوماً به معنای مواجهه دیداری و مستقیم با معشوق نیست؛ بلکه به معنای نخستین گرانیگاهی است که یک سویه داستان با سویه دیگر مواجه می‌شود. این بخش از داستان‌ها معمولاً کوتاه بوده و طبق سنت فرمی منظومه‌های عاشقانه فارسی سریعاً به اتمام می‌رسد؛ چراکه اصلی‌ترین چالش‌ها و رخدادها در این گونه از روایت‌های داستانی، در مرحله دوم و سوم پدیدار می‌شوند. برای مثال، در لیلی و مجنون نظامی، داستان ابتدا با توصیف پدر مجنون آغاز می‌شود:

گوینده داستان چنین گفت آن لحظه که در این سخن سفت
کز ملک عرب بزرگواری بوده‌ست به خوب‌تر دیاری
(نظامی گنجوی، ۱۳۷۶، ص. ۵۷)

سپس به خواست پدر مجنون برای فرزند داشتن اشاره می‌کند که برای تحقق آن دعا کرده و به سائلان مدد می‌رسانده است تا شاید خدا پسری به او دهد. پس از مدتی، خدا پسری به او عطا می‌کند. صفات این پسر و چگونگی بزرگ شدن او که قهرمان عاشق داستان خواهد بود، به خوبی و روشنی وصف می‌شود. پس از آن که مجنون به دبیر سپرده می‌شود تا درس بیاموزد، داستان شروع به معرفی و وصف زیبایی‌های سویه دیگر رابطه، یعنی معشوق می‌کند:

طبقه‌بندی انواع خواستگاری در منظومه‌های عاشقانه فارسی _____ سمانه جعفری و همکار

آراسته‌لعبتی چو ماهی چون سرو سهی نظاره‌گاهی

(همان، ص. ۶۱)

درنهایت نیز، به وصف چگونگی مواجهه لیلی و مجنون در مکتب و عاشق شدن آن دو می‌پردازد.

ب. از نخستین برخورد بین عشاق تا ابراز خواستن: پس از آنکه قهرمان عاشق با معشوق مواجه می‌شود، دلباخته او شده، بدو میل پیدا می‌کند. در سنت ادب فارسی عموماً این میل‌های عاشقانه برای پیوند با دیگری دوسویه هستند اما در مواقعی نیز میل یک‌طرفه رخ می‌دهد. به هر حال، پس از این مرحله عاشق در جست‌وجوی معشوق است و خواهان پیوند با او. در برخی از داستان‌ها عاشق سریعاً می‌تواند معشوق را خواستگاری کند و به پیوند برسد اما در برخی دیگر که معشوق در سرزمینی دور و ناشناخته است، عاشق سفر دور و دراز پرماجرایی را در پیش می‌گیرد تا معشوق خود را بیابد و خواست خود را ابراز کند. در مواردی نیز یک فرد واسطه را برای یافتن معشوق می‌فرستد. مسئله تعیین‌کننده در این مرحله از داستان‌ها این است که کدام یک از انواع پاسخ‌خواست‌ها از سوی معشوق و خانواده‌اش محقق شود. در این تعریف، منظور از پاسخ‌خواست، واکنشی است که خانواده سویه خواسته‌شونده (معشوق) یا خود او نسبت به نخستین خواست خواهنده (عاشق) که خواستگار معشوق است، نشان می‌دهد. در بحث از انواع پاسخ‌خواست‌ها و تفاوت آن‌ها در همین نوشته توضیحات مفصلی خواهد آمد. در منظومه لیلی و مجنون نظامی، پس از آنکه مجنون و لیلی در مکتب عاشق هم می‌شوند، عشق آن‌ها باعث طعنه خاص و عام می‌شود و به همین جهت آن دو را از یکدیگر جدا می‌کنند. پس از این رویداد، مجنون از عشق لیلی و دوری از او دیوانه می‌شود و به کوی لیلی رفته و سرودهای عاشقانه می‌خواند. پدر

مجنون سعی می‌کند پسر را نصیحت کند، اما کارساز نمی‌افتد؛ در نتیجه روزی با جمعی از بزرگان قبیله به خواستگاری لیلی می‌رود و لیلی را از پدر خواستگاری می‌کند. به‌عنوان پاسخ، پدر لیلی این گونه درخواست مجنون را رد می‌کند:

فرزند تو گرچه هست پدرام	فرخ نبود چو هست خودکام
دیوانگی‌ای همی‌نماید	دیوانه حریف ما نشاید
تا او نشود درست‌گوهر	این قصه نگفتنی است بهتر
گوهر به خلل خرید نتوان	در رشته خلل کشیدن نتوان

(همان، ص. ۷۲)

پس از مواجهه مجنون با رد خواستش، مهم‌ترین چالش‌های داستان و رخدادهای روایت آغاز می‌شود.

ج. از ابراز خواستن تا پایان داستان: با توجه به رخدادهایی که در بخش قبلی پیش می‌آید و اینکه عاشق با چه پاسخی (رد یا پذیرش) مواجه می‌شود، وقایع داستان و گره‌های روایت در این بخش شکل می‌گیرد. در بعضی از داستان‌ها با تحقق پذیرش خواست از سوی معشوق، روایت با چالش پساپیوند کم‌تری روبه‌رو شده، سراینده پس از شرح زندگی سرخوشانه عاشق و معشوق، روایت را با رساندن به یک نقطه عطف به پایان می‌برد؛ در حالی که در برخی دیگر از داستان‌ها، قهرمان عاشق پس از آنکه با رد خواست خود مواجه می‌شود، با چالش‌ها و موانع جدیدی روبه‌رو می‌گردد که روایت را تا پایان سرانجام تلاش برای پیوند با معشوق تداوم می‌بخشد. برای مثال، در منظومه لیلی و مجنون نظامی، پس از آنکه پدر لیلی حاضر نمی‌شود دخترش را به عقد مجنون درآورد، سلسله‌ای از رویدادها برای مجنون که سر به کوه و بیابان گذاشته است، رخ می‌دهد؛ تا آنجا که لیلی فوت می‌کند و مجنون بر سر گور او جان می‌دهد. درنهایت،

طبقه‌بندی انواع خواستگاری در منظومه‌های عاشقانه فارسی _____ سمانه جعفری و همکار

داستان با شرح غم‌انگیزی از عدم وصال مجنون و لیلی به پایان می‌رسد. عموماً حضور رقیب عشقی و وقوع جنگ‌ها و رخداد‌های مهم، در این بخش از روایت‌های عاشقانه پدیدار می‌شوند.

۴-۲-۳. **انجام:** معمولاً پس از پایان داستان، سراینده بخشی را به‌عنوان انجامه کتاب و نطق پایانی در نظر می‌گیرد. این بخش عموماً شامل دعا، نیایش، توصیه پایانی، نصیحت به مخاطب یا فرزندان، رمزگشایی از داستان و شکایت از روزگار می‌شود. بخش انجام نیز به‌مانند بخش مقدمات، در بررسی ریخت‌شناسیک آثار اهمیت چندانی ندارد و بیشتر دارای ارزش نسخه‌شناسانه یا کتاب‌شناسانه است. منظومه‌هایی که به شکل مستقل سروده نشده‌اند، عموماً این بخش را نیز ندارند یا در حد چند بیت مختصر به آن پرداخته می‌شود.

حال که تبیینی از ساختار منظومه‌های عاشقانه به دست دادیم، باید نکته قابل توجهی از نظر روایی را مورد ارزیابی قرار دهیم. گره‌های روایت و چالش‌های روایی، مهم‌ترین بخش از هر روایتی را شامل می‌شوند و بررسی الگوی آن‌ها در منظومه‌های عاشقانه فارسی نیز، کمک شایانی برای ریخت‌شناسی این دست از آثار محسوب می‌شود. در یک روایت عاشقانه عمدتاً گره‌های روایت همان موانع و مشکلاتی هستند که بر سر وصال با معشوق و پیوند با او پیش می‌آید. گاهی این موانع بیرونی است؛ مانند بعد مسافت بین عاشق و معشوق یا اختلافات بین خانواده عشاق و گاهی درونی است؛ مانند میل نداشتن معشوق به پیوند با عاشق. از نظر موضع پدیداری این موانع در یک روایت، می‌توان چالش‌ها و موانعی را که عاشق با آن مواجه می‌شود، به دو دسته کلی تقسیم کرد:

الف. چالش‌های پیش از خواستن: در پاره‌ای از داستان‌های عاشقانه، گره‌های داستان مستقیماً مربوط به رابطه عاشق نمی‌شود، بلکه از آن جهت که سرزمین معشوق دور یا ناشناخته است، قهرمان عاشق باید سفر دور و درازی را طی کند و در این مسیر با افراد مختلف، حیوانات عجیب، پری‌ها، جنگ‌ها و اتفاقات گوناگونی روبه‌رو شود که رویارویی با هر یک از آن‌ها روایت داستان را شکل می‌دهد. از این جهت در این گونه داستان‌ها که بیشتر تحت تأثیر داستان‌های عامیانه و سنت ادبیات شفاهی هستند، چالش‌ها عمدتاً بیرونی بوده و بیشتر چالش‌های یک سفر پرمخاطره است تا چالش‌هایی بر سر یک پیوند، چراکه عمدتاً عاشق پس از آن که سرزمین معشوق را پیدا می‌کند، با چالش کم‌تری برای پیوند با او مواجه می‌شود. برای مثال، در منظومه *سام‌نامه* خواجه کرمانی، پس از آنکه سام، قهرمان عاشق، تصویر دختر فغفور چین، پری‌دخت، را می‌بیند عاشق او می‌شود و سفر دور و درازی را به طرف چین آغاز می‌کند. بزرگ‌ترین چالش‌هایی که برای سام رخ می‌دهد، در طول این سفر است. ابتدا با زنگیان آدم‌خوار که رئیس آنان سمندان زنگی است، مواجه می‌شود، سپس زورقش به گرداب فرو می‌رود، با کشتی کاروانی خود را به ختا می‌رساند و بعد به شهر بربرها رسیده، به خواسته شاه بربرها مجبور به مقابله با اژدهایی هشت‌پا و دوسر می‌شود و اژدها را می‌کشد. سپس شاه ناحیه‌ای خوش آب و هوا در ختن گردیده، از طرف یک پری و یک دختر به او پیشنهاد عشق و کام‌جویی می‌شود، اما او که عاشق پری‌دخت است، زیر بار خواسته آن‌ها نمی‌رود. پس از گذشت مدتی، پادشاهی را رها می‌کند و عازم چین می‌شود. در راه نیز با قلعه‌ای مواجه می‌شود و پس از کشتن جادوگری که در آن قلعه ساکن بوده است، خواهر پری‌دخت، پری‌نوش، را از قلعه آزاد می‌کند و با شکست دادن مکوکال که دیو است، خود را به چین می‌رساند، از پری‌نوش می‌خواهد پیام عشقش را

طبقه‌بندی انواع خواستگاری در منظومه‌های عاشقانه فارسی _____ سمانه جعفری و همکار

به خواهرش پری‌دخت برساند، پری‌نوش نیز نزد خواهر می‌رود، با وصف ویژگی‌های سام و شرح دلاوری‌های او درخواست عشق سام را به پری‌دخت ابراز می‌کند:

ارم نقشی از صحبت بزم او قیامت نموداری از رزم او
نسب دارد از گرد گرشاسپ چیر حسب دارد افزون‌تر از نره شیر
(خواجوی کرمانی، ۱۳۱۹، ص. ۱۳۱)

پری‌دخت نیز عاشق او شده، شب‌هنگام طی جشنی سام را به دربار دعوت می‌کند و با پذیرش خواست او، شبی را به عیش و نوش کنار هم می‌گذرانند. همان‌طور که ملاحظه می‌شود، در این منظومه، پیوند به راحتی و با موانع کم‌تری رخ می‌دهد به شرط آنکه قهرمان عاشق به سرزمین معشوق رسیده و تمامی موانع و مخاطرات آن سفر را به جان خریده و پشت سر گذاشته باشد.

ب. چالش‌های پس از خواستن: در عمده داستان‌های عاشقانه پس از ابراز خواستن معشوق از سوی عاشق، با توجه به نوع پاسخ‌خواستی که از سوی معشوق تحقق می‌یابد، چالش‌ها و سیر وقایع شکل می‌گیرد. رویارویی با رقیب عشقی، مواجهه با اختلافات خانوادگی بین عاشق و معشوق و وقوع امری مثل جنگ که بین آنان جدایی می‌اندازد، از مهم‌ترین چالش‌های پس از ابراز خواستن است. برای مثال، در منظومه لیلی و مجنون، از همان ابتدا در مکتب دو سویه رابطه یکدیگر را دیده، عاشق هم می‌شوند. پدر و بزرگان قبیله مجنون به خواستگاری لیلی می‌روند ولی با پاسخ منفی مواجه می‌شوند و از همین نقطه، اصل داستان یعنی چالش‌های مجنون پس از ابراز خواستن معشوق آغاز می‌گردد. پدر و بزرگان به مجنون پند می‌دهند تا عشق لیلی را فراموش کند. پدر او را به کعبه می‌برد و از او می‌خواهد نزد خدا زاری کند تا عشق لیلی و این غم را از دلش بزداید:

گفت ای پسر این نه جای بازیست	بشتاب که جای چاره‌ساز نیست
در حلقه کعبه حلقه کن دست	کز حلقه غم بدو توان رست
گویارب ازین گزافکاری	توفیق دهم به رستگاری
رحمت کن و در پناهم آور	زین شیفتگی به راهم آور

(نظامی گنجوی، ۱۳۷۶، ص. ۸۰)

ولی این نیز کارساز نمی‌افتد. با ازدواج اجباری لیلی با ابن سلام و پدیداری ابن سلام به منزله رقیب عشقی، غم مجنون به اوج می‌رسد. در این میان از نظر روایی با انبوهی از رخدادها از جنگ گرفته تا مرگ پدر مجنون مواجهیم؛ تا آنکه لیلی فوت می‌کند و مجنون نیز بر سر مزار او جان می‌دهد. در این منظومه عاشقانه همان‌طور که ملاحظه شد، مواجهه عاشق و معشوق و ابراز خواست معشوق به عنوان دو واقعه مهم از نظر روایی، بسیار سریع و در همان ابتدای داستان رخ می‌دهند و در بخش اعظمی از روایت به شرح رنج‌هایی پرداخته می‌شود که مجنون در هجران از لیلی متحمل می‌شود. باید توجه داشت که برخی روابط در داستان‌هایی که عاشقانه نیستند، عملاً بدون چالش بوده و به خوشی به ثمر می‌رسند. برای مثال، رابطه رستم و تهینه که در داستان رستم و سهراب از شاهنامه وصف شده، با میل هر دو سویه رابطه به یکدیگر و بدون هیچ‌گونه چالشی تحقق پیدا می‌کند. در مقابل پاره‌ای از داستان‌ها هستند که هم با چالش‌های پیش از خواستن و هم با چالش‌های پس از خواستن در آن‌ها مواجهیم. منظور آنکه دو دسته بیان‌شده صرفاً دسته‌بندی کلانی از موضع روایی چالش‌ها در بستر روایت هستند و لزوماً در تناظر با یکدیگر قرار نمی‌گیرند.

طبقه‌بندی انواع خواستگاری در منظومه‌های عاشقانه فارسی _____ سمانه جعفری و همکار

۳-۴. طبقه‌بندی خواست‌ها و پاسخ‌خواست‌ها

با توجه به اینکه ابراز خواستن و میل به پیوند یکی از کلیدی‌ترین عناصر تکرارشونده در داستان‌های عاشقانه است و اهمیت بسیاری در رابطه عاشقانه یا عاطفی بین دو فرد با جنس مخالف دارد، طبقه‌بندی و تبیین الگوهای چگونگی رخداد آن‌ها و انواع آن‌ها در هریک از روابط منعکس شده در منظومه‌های عاشقانه فارسی، کمک شایانی به ریخت‌شناسی این قبیل از داستان‌ها خواهد کرد. ذکر این نکته ضروری است که بنیان طبقه‌بندی ارائه شده بر خود روابط منعکس شده در آثار برگزیده متمرکز شده است؛ نه ساختار روایی داستان‌ها. برای مثال اگرچه منظومه ویس و رامین یک روایت منظوم واحد است که داستانی را بازگو می‌کند و دو سویه اصلی آن ویس و رامین است، اما در بطن آن می‌توان چندین رابطه دیگر از جمله رابطه موبد منیکان و ویس، ویرو و ویس، شهرو و موبد منیکان را از آن جهت که همگی رابطه‌ای عاطفی میان دو فرد با جنس مخالف هستند، مورد ارزیابی قرار داد. در بحث از امیال، خواست‌ها و پاسخ‌خواست‌ها می‌توان دسته‌بندی‌های زیر را ارائه کرد:

۳-۴-۱. انگیزه‌های خواست

همواره یکی از مهم‌ترین مسائل درمورد میل یکی از سویه‌های داستان عاشقانه به سویه دیگر، بررسی انگیزه‌هایی بوده که قهرمان عاشق (خواهنده) را برای ابراز خواست خود به سوی معشوق (خواسته‌شونده) سوق داده است. با توجه به سی رابطه بررسی شده، می‌توان انگیزه‌های میل در سنت ادب فارسی را به سه دسته تقسیم کرد:

الف. کام‌جویی: در برخی از روابط، یکی از سویه‌های داستان با دیدن زیبایی سویه دیگر، با میلی کام‌جویانه و لذت‌خواهانه خواست خود را به سویه دیگر ابراز می‌کند. در

چنین حالتی معمولاً خواست ابتدایی در جهت یک پیوند کوتاه مدت بیشتر برای کامیابی جسمانی بیان می شود. برای مثال در داستان رستم و سهراب، آن هنگام که نیمه شب تهمینه بالای سر رستم ظاهر می شود، در گفت و گو با او:

چون این داستانها شنیدم ز تو	بسی لب به دندان گزیدم ز تو
بجستم همی کف و یال و برت	بدین شهر کرد ایزد آبخورت
ترایم کنون گر بخواهی مرا	نبیند جزین مرغ و ماهی مرا
یکی آنک بر تو چنین گشته ام	خرد را ز بهر هوا کشته ام
و دیگر که از تو مگر کردگار	نشاند یکی پورم اندر کنار

(فردوسی، ۱۳۶۹، ص. ۱۲۳)

میل خود برای کامجویی از رستم و داشتن فرزندی از او را آشکار می سازد.

ب. میل به پیوند زناشویی: در عمده داستانهای عاشقانه فارسی، یکی از سویه های داستان با دیدن سویه دیگر، دلباخته زیبایی تن و روان معشوقش شده، خواستش را در جهت پیوندی طولانی مدت به منزله همسری ابراز می کند. برای مثال، در داستان ویس و رامین، موبد به واسطه زرد، برادرش پیام خواستگاری ویس برای همسری را بنا بر تعهدی که شهر و مادر ویس سالها پیش به موبد داده بود از خراسان به مه آباد می آورد. موبد در این نامه خطاب به شهر و می نویسد:

کجا یزدان امیدم را وفا کرد	بدین پیوند کامم را روا کرد
کنون کان ماه را یزدان به من داد	نخواهم کاو بود در ماه آباد

(فخرالدین اسعد گرگانی، ۱۳۹۵، ص. ۵۵)

او که خود را همسر قانونی ویس می پندارد، از شهر و می خواهد ویس را به خراسان بفرستد و جایز نیست بیشتر از این در مه آباد بماند. باید توجه داشت که در عموم

طبقه‌بندی انواع خواستگاری در منظومه‌های عاشقانه فارسی _____ سمانه جعفری و همکار

روابط عاشقانه مرکزی منظومه‌های فارسی، عشاق جویای پیوندی طولانی و ماندگار هستند؛ نه کوتاه و صرفاً در جهت کام‌جویی.

ج. مزایای پیرامونی: در برخی از روابط، مخصوصاً روابطی که در مرکزیت داستان قرار ندارند، فردی که دیگری را خواهان است نه از آن جهت که دل‌باخته دیگری شده، بلکه از آن رو که پیوند با او مزایا و امتیازاتی برای خواهنده به دنبال خواهد داشت، سویه دیگر رابطه را خواستگاری می‌کند. در چنین روابطی عمدتاً رابطه‌ای عمیق و عاطفی بین طرفین برقرار نمی‌شود. برای مثال در منظومه خسرو و شیرین نظامی، وقتی خسرو از به قدرت رسیدن بهرام چوبینه در ایران اطلاع می‌یابد و شیرین با عتاب از او می‌خواهد تاج و تخت موروثی‌اش را از بهرام بازپس گیرد، خسرو ناراحت می‌شود، به طرف روم حرکت می‌کند تا لشکری برای حمله به ایران مهیا کند. قیصر روم نیز از این فرصت استفاده می‌کند و دخترش را به خسرو می‌دهد:

چو قیصر دید کامد بر درش بخت	بدو تسلیم کرد آن تاج با تخت
چنان در کیش عیسی شد بدو شاد	که دخت خویش مریم را بدو داد
دو شه را در زفاف خسروانه	فراوان شرط‌ها شد در میانه

(نظامی گنجوی، ۱۳۷۸، ص. ۱۶۰)

با توجه به شرط و شروطی که میان خسرو و قیصر روم برقرار می‌شود، خسرو ناگزیر و با توجه به قصدش برای حمله به ایران با مریم دختر قیصر ازدواج می‌کند. در چنین برقراری پیوندی، خواهنده پیوند بیشتر مزایای پیرامونی آن پیوند را در نظر دارد و خواسته‌شونده موضوعیت چندانی پیدا نمی‌کند.

۴-۳-۲. شکل خواستن

انواع ابراز خواست معشوق از جهت شکل خواستن را می‌توان در دو دسته جای داد:

الف. مستقیم (بی واسطه): در این نوع از ابراز خواستن معشوق، قهرمان عاشق خود مستقیماً با معشوق یا خانواده‌اش آشکارا یا پنهانی روبه‌رو و معشوق را خواهان می‌شود. برای مثال در منظومه یوسف و زلیخا، زلیخا که در آتش هوس‌بازی با یوسف می‌سوزد، روزی خود را می‌آراید، نزد یوسف می‌رود، پس از وصف زیبایی بی‌مانند او مستقیم و بی‌واسطه بیان می‌کند که او را خواهان است و پیوسته با یاد و خاطره او زندگی می‌کند. زلیخا پیشنهاد می‌کند که اگر یوسف زیبارویی بخواهد، او خود را وقف یوسف خواهد کرد:

اگر خواهد از تو دل مهربان	نگاری که باشد چو جان جهان
مرا دار اینک که آن توام	پرس‌تنده و مهربان توام
دلَم روز و شب خلنه مهر تست	و چشم شب و روز در چهر تست

(فردوسی، ۱۳۴۴، ص. ۱۵۰)

همان‌طور که ملاحظه شد، زلیخا بدون واسطه و مستقیماً در خلوت به یوسف ابراز میل می‌کند.

ب) غیرمستقیم (با واسطه): در این نوع از ابراز خواستن معشوق، قهرمان عاشق به دلایلی نمی‌تواند یا نمی‌خواهد مستقیماً میلش به معشوق را به خود او یا خانواده‌اش بیان کند. از این رو فردی را به‌عنوان واسطه به سرزمین معشوق می‌فرستد تا برنده پیام عشق به دیار معشوق باشد. همین‌طور از سوی دیگر ممکن است معشوق توانایی یا میل به دیدار با عاشق را نداشته باشد؛ از این جهت عاشق یا واسطه‌ای از او با واسطه معشوق دیدار کرده، خواستش را به او اطلاع می‌دهد تا به معشوق برساند؛ در نتیجه می‌توان واسطه‌ها را به دو دسته تقسیم کرد:

۱. واسطه‌های عاشق که مأمور به ارسال پیام عاشق به معشوق هستند.

طبقه‌بندی انواع خواستگاری در منظومه‌های عاشقانه فارسی _____ سمانه جعفری و همکار

۲. واسطه‌های معشوق که پیام عاشق (با واسطه یا بی‌واسطه) را دریافت می‌کنند و به معشوق می‌رسانند.

در منظومه مودت‌نامه سروده اسماعیل ابجدی، همایون‌شاه، قهرمان عاشق داستان که به واسطه وصف پری‌ای به نام ستاره، عاشق لعل‌پرور، دختر شاه بدخشان می‌شود، نامه‌ای را برای ابراز میل به او نوشته، به همراه تصویر و انگشتی ستاره را مأمور می‌کند تا پیام عشق او را به معشوقش، لعل‌پرور برساند. ستاره نیز نامه، تصویر و انگشت را به دست لعل‌پرور می‌رساند و معشوق با دیدن آن‌ها از هوش می‌رود:

از آن تصویر چون تصویر گردید به پای جان او زنجیر گردید
(ذوالفقاری، ۱۳۹۹، ص. ۱۰۵۵)

در این داستان، برخلاف عموم داستان‌های عاشقانه که شخصیت‌های انسانی مثل دایه‌ها یا مقربان عاشق و معشوق نقش واسطه را بازی می‌کنند، یک پری واسطه ابراز میل عاشق به معشوق می‌شود.

۳-۳-۴. چگونگی خواست

با توجه به این نکته که ابراز خواستن عموماً ناظر بر عاشق است نه معشوق، بررسی کنش‌های ممکنه که قهرمان عاشق پس از دچار عشق شدن می‌تواند از خود نشان دهد، اهمیت بالایی دارد. اگرچه در سنت ادب فارسی عاشق همواره خواهان معشوق است و عشقش با خواستن و پیوند معشوق معنا می‌یابد، در نگاه به کنش‌های محتمل می‌توان این نکته را نیز در نظر داشت که عاشق بنا به هر دلیلی، تصمیم بر عدم ابراز میل خود بگیرد. رد این جنس از کنش‌ها را می‌توان با ارائه تفسیری از شخصیت‌های داستان‌های عاشقانه به‌دست آورد. برای مثال در مقاله «سیمای شاپور در خسرو و شیرین»

نویسندگان به خوبی تلاش کرده‌اند بنا بر قراین، دلایلی بیاورند که نشان می‌دهد شاپور با آن‌که در روایت داستان هیچ‌وقت عشق خود را به شیرین ابراز نمی‌کند، در درون عاشق شیرین است. درواقع، «شاپور، عاشق شیرین است و این عشق را از جای‌جای داستان توان دریافت. عشقی دیرین و ریشه‌دار اما غیرقابل‌بیان. عشقی که گاه در توصیفات او از شیرین جلوه‌گر می‌شود، گاه در قالب حيله‌ها و ترفندها، گاه آشکارا و در قالب واژه‌ها و کلمات و گاهی هم در کالبد شخصیتی ناشناس و قرار گرفتن در قالب و تسخیر روان دیگری برای ابراز آن چه دیری است او را می‌آزارد (صفری و حسینی، ۱۳۸۸، ص. ۲۱۳).

با توجه به رایج نبودن این کنش در سنت ادب فارسی، در پژوهش حاضر صرفاً به کنش خواستن خواهیم پرداخت. بدین ترتیب می‌توان انواع حالات خواستن معشوق از سوی عاشق را در دو دسته جای داد:

الف) خواست خودخواسته: خواستی را که عاشق خودش با انگیزه کام‌جویی یا پیوند قصد ابراز آن را برای رسیدن به معشوق دارد و معشوق در این خواست موضوعیتی محوری به‌عنوان ابژه زیبایی دارد، می‌توان خواست خودخواسته دانست.

ب) خواست ناخواسته: خواستی را که در آن یکی از سویه‌های داستان، خودش خودخواسته میلی به سوی خود سویه دیگر ندارد؛ بلکه صرفاً به‌دلیل وضعیتی بیرونی و مزایای پیرامونی‌ای که از آن پیوند به‌دست می‌آورد، ابراز می‌کند می‌توان خواست ناخواسته دانست. درواقع خواست ناخواسته، نوعی خواستن است که در آن خواهنده مجبور یا ناچار به پیوند با دیگری است و درخواست او از میل واقعی او به سویه دیگر نشئت نمی‌گیرد.

۴-۳-۴. انواع پاسخ‌خواست

انواع پاسخ‌هایی که خانواده یا خود معشوق در قبال خواست عاشق می‌دهند، یکی از مهم‌ترین عناصر تأثیرگذار در روند داستان‌های عاشقانه به حساب می‌آید؛ از این رو انواع پاسخ‌خواست‌های ممکن را از این نظر که کدام یک تحقق می‌یابد، می‌توان به چهار دسته تقسیم کرد:

الف) تحقق پذیرش اختیاری: در این نوع از پاسخ‌خواست، معشوق بنا بر اختیار خودش درخواست عاشق را پذیرفته، میلی دوسویه بین آن‌ها برقرار می‌شود. برای مثال در داستان «بیژن و منیژه»ی فردوسی منیژه که با دیدن بیژن دلش در هوس و عشق او می‌سوزد، دایه‌اش را نزد بیژن می‌فرستد تا او را به خیمه خود دعوت کند:

گر آیی خرامان به نزدیک من بی‌فروزی لب ن جان تاریک من

(فردوسی، ۱۳۷۱، ص. ۳۱۹)

بیژن نیز که دل‌باخته منیژه شده است، به اختیار خودش بلافاصله درخواست او را می‌پذیرد و به خیمه او می‌رود و چند شب را باهم به عیش و نوش می‌گذرانند؛ تا آنکه افراسیاب، پدر منیژه از حضور بیژن آگاه می‌شود و چالش‌های پس از خواست برای عشاق پیش می‌آید. باید توجه داشت که تحقق پذیرش اختیاری لزوماً به معنای پایان داستان عاشقانه و وصال نیست، چراکه در بسیاری از داستان‌ها، موانعی بیرونی، جدا از موافقت خانواده معشوق، خود مانع پیوند دو سویه داستان که میلی دوطرفه به یکدیگر دارند می‌شود و عاشق با چالش‌های پس از خواستن مواجه می‌گردد.

ب) تحقق پذیرش اجباری: در این نوع از پاسخ‌خواست، معشوق بنا بر اختیار خودش میلی به خواهنده خود ندارد، اما بنا به دلایل دیگری از جمله اصرار خانواده‌اش مجبور به پذیرش درخواست می‌شود. در منظومه لیلی و مجنون نظامی، پدر لیلی

دخترش را به جوانی از قبیله بنی‌اسد به نام ابن سلام می‌دهد، اما لیلی که دل در گرو مجنون دارد، پس از آنکه ابن سلام او را به خانه خود می‌برد، روی برتافته، به ابن سلام اجازه نزدیکی نمی‌دهد:

لیلی — ییش تپانچه‌ای چنان زد کافتاد چو مرده مرد بیخود
گفت ار دگر لیدن عمل نمایی از خویشستن و ز من برآیی
(نظامی گنجوی، ۱۳۷۶، ص. ۱۴۱)

اگرچه درخواست پیوند با لیلی از سوی پدر لیلی پذیرفته شده، اما چون لیلی بنا بر اجبار پدر تن به این ازدواج داده است، روی خوشی به ابن سلام نشان نمی‌دهد و ابن سلام به دیدن روی لیلی اکتفا می‌کند.

ج) تحقق رد اختیاری: در این نوع از پاسخ‌خواست، معشوق بنا بر اختیار خودش میلی به خواهنده خود ندارد و خانواده او نیز در این زمینه با او هم‌عقیده‌اند و میل ندارند دخترشان به سویی دیگر بپیوندد؛ در نتیجه به درخواست پاسخ منفی می‌دهند. برای مثال در منظومه ویس و رامین در ابتدای داستان موبد منیکان شهرو را خواستگاری می‌کند:

اگر با روی تو باشم شب و روز شب من روز باشد روز نوروز
(فخرالدین اسعد گرگانی، ۱۳۹۵، ص. ۴۵)

اما شهرو در پاسخ سن زیادش و پیری را بهانه قرار می‌دهد تا به موبد بگوید که مناسب ازدواج با او نیست:

کنون عمرم به پاییزان رسیدست بهار نیکوی از من رمیدست
(همان، ص. ۴۶)

طبقه‌بندی انواع خواستگاری در منظومه‌های عاشقانه فارسی _____ سمانه جعفری و همکار

شهر و بنا بر اختیار خودش پیشنهاد موبد را رد می‌کند، اما موبد شرط می‌گذارد تا اگر شهر و باز صاحب دختری شد دیگر آن دختر به پیوند موبد درآید. شهر و نیز می‌پذیرد.

(د) تحقق رد اجباری: در این نوع از پاسخ‌خواست، معشوق بنا بر اختیار خودش عاشق را دوست دارد و میل به پیوند با عاشق دارد اما خانواده او با این پیوند مخالف بوده، به‌عنوان مانعی بر سر تحقق پیوند عاشق و معشوق قرار می‌گیرند و درخواست عاشق بنا بر اجبار والدین و برخلاف خواست معشوق رد می‌شود. برای مثال در منظومه گل و نوروز خواجوی کرمانی، نوروز پس از آنکه وصف گل، دختر قیصر روم را می‌شنود، عاشق او شده، به دیار گل می‌رود. قیصر شرط ازدواج با دخترش را کشتن اژدهایی می‌داند که در آن نزدیکی است. نوروز که میل به پیوند با گل دارد، اژدها را می‌کشد، سر آن را برای قیصر می‌برد، اما قیصر از دادن پاسخ مثبت امتنا می‌کند و علی‌رغم خواست دوسویه عشاق پدر دختر شروط دیگری می‌گذارد:

بدین خط باز داد و شرط‌ها کرد بدین پیمان بزرگان را گوا کرد
(خواجوی کرمانی، ۱۳۵۰، ص. ۱۷۹)

قهرمان عاشق، نوروز، در اولین درخواست خودش با رد اجباری مواجه می‌شود. ذکر این نکته ضروری است که منظور از اختیار و اجبار در عنوان انواع پاسخ‌خواست‌ها، ناظر بر معشوق است؛ چراکه در مرحله پاسخ به خواست معشوق، سویه خواسته‌شونده (معشوق) کنش را شکل می‌دهد و اجباری بودن یا اختیاری بودن آن موضوعیت می‌یابد نه عاشق. با توجه به دسته‌بندی‌های ارائه‌شده از جهت چگونگی خواست عاشق و پاسخ‌خواست‌های معشوق، می‌توان نتیجه بررسی سی رابطه برگزیده از منظومه‌های عاشقانه فارسی را به شکل زیر تبیین کرد:

جدول ۲: فراوانی انواع انگیزه خواست، شکل خواستن، نوع خواست و پاسخ خواست در روابط

عاشقانه

Table 2: The frequency of types of request motivation, forms of request, types of request, and responses to requests in romantic relationships

ردیف	عاشق و معشوق	خواهنده	انگیزه خواست	شکل خواستن	نوع خواست	پاسخ خواست
۱	بیژن و منیژه	زن	کام جویی	غیر مستقیم	خودخواسته	تحقق پذیرش اختیاری
۲	رستم و تهمینه	زن	کام جویی	مستقیم	خودخواسته	تحقق پذیرش اختیاری
۳	سیاوش و سودابه	زن	کام جویی	مستقیم	خودخواسته	تحقق پذیرش اختیاری
۴	زال و رودابه	مرد	پیوند زناشویی	غیر مستقیم	خودخواسته	تحقق پذیرش اختیاری
۵	جمشید و خورشید	مرد	پیوند زناشویی	مستقیم	خودخواسته	تحقق پذیرش اختیاری
۶	خسرو و شیرین	مرد	پیوند زناشویی	غیر مستقیم	خودخواسته	تحقق پذیرش اختیاری
۷	فرهاد و شیرین	مرد	-	-	عدم ابراز خواستن	-
۸	خسرو و مریم	مرد	مزایای پیرامونی	مستقیم	ناخواسته	تحقق پذیرش اختیاری
۹	خسرو و شکر	مرد	کام جویی	مستقیم	خودخواسته	تحقق پذیرش اختیاری
۱۰	شاپور و شیرین	مرد	-	-	عدم ابراز خواستن	-
۱۱	رابعه و بکتاش	زن	پیوند زناشویی	غیر مستقیم	خودخواسته	تحقق پذیرش اختیاری
۱۲	راغب و	مرد	پیوند	مستقیم	خودخواسته	تحقق پذیرش

طبقه‌بندی انواع خواستگاری در منظومه‌های عاشقانه فارسی _____ سمانه جعفری و همکار

اختیاری			زناشویی	مرغوب	
تحقق پذیرش اختیاری	خودخواسته	غیرمستقیم	پیوند زناشویی	مرد	۱۳ سام و پری‌دخت
تحقق پذیرش اختیاری	خودخواسته	مستقیم	کام‌جویی	مرد	۱۴ سعد و همایون
تحقق پذیرش اختیاری	خودخواسته	مستقیم	کام‌جویی	زن	۱۵ سلامان و ابسال
تحقق رد اجباری	خودخواسته	مستقیم	پیوند زناشویی	مرد	۱۶ گل و نوروز
تحقق رد اجباری	خودخواسته	مستقیم	پیوند زناشویی	مرد	۱۷ لیلی و مجنون
تحقق پذیرش اختیاری	خودخواسته	غیرمستقیم	پیوند زناشویی	مرد	۱۸ مهر و ماه
تحقق رد اختیاری	خودخواسته	مستقیم	پیوند زناشویی	مرد	۱۹ اسدشاه و مهر
تحقق پذیرش اختیاری	خودخواسته	مستقیم	پیوند زناشویی	مرد	۲۰ ورقه و گلشاه
تحقق پذیرش اجباری	خودخواسته (با توسل به زور)	مستقیم	پیوند زناشویی	مرد	۲۱ ابن‌ربیع و گلشاه
تحقق پذیرش اختیاری	خودخواسته	غیرمستقیم	کام‌جویی	مرد	۲۲ ویس و رامین
تحقق پذیرش اختیاری	خودخواسته	مستقیم	پیوند زناشویی	مرد	۲۳ ویس و ویرو
تحقق پذیرش اجباری	خودخواسته	مستقیم	پیوند زناشویی	مرد	۲۴ ویس و موبد
تحقق رد اختیاری	خودخواسته	مستقیم	پیوند زناشویی	مرد	۲۵ شهر و موبد
تحقق پذیرش	خودخواسته	غیرمستقیم	پیوند	مرد	۲۶ همایون و

اختیاری			زناشویی		لعل پرورد	
تحقق پذیرش اختیاری	خودخواسته	غیرمستقیم	پیوند زناشویی	مرد	شاهرخ و زرینه	۲۷
تحقق پذیرش اختیاری	خودخواسته	غیرمستقیم	پیوند زناشویی	مرد	همای و همایون	۲۸
تحقق پذیرش اختیاری	خودخواسته	مستقیم	کامجویی	زن	همای و گل کامکار	۲۹
تحقق رد اختیاری	خودخواسته	مستقیم	کامجویی	زن	یوسف و زلیخا	۳۰

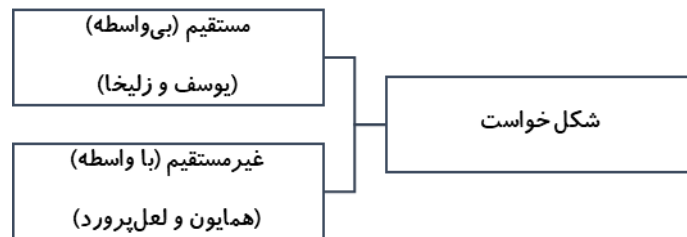
جدول شماره ۲ نشان می دهد که از نظر جنسیت خواهنده، فراوانی مردان بیشتر است. در انگیزه خواست پیوند زناشویی پربسامدترین عامل است و از نظر شکل خواست روش مستقیم بیشتر مورد استفاده قرار گرفته است. اغلب خواست‌ها خودخواسته است و تحقق پذیرش اختیاری پرتکرارترین نوع پاسخ خواست است. نمودارهای زیر دربردارنده شواهدی از هریک از انواع مذکور است.

نمودار ۱: انواع انگیزه‌های خواست

chart 1: Types of request motivation

طبقه‌بندی انواع خواستگاری در منظومه‌های عاشقانه فارسی _____ سمانه جعفری و همکار

نمودار ۲: انواع شکل خواست

Chart 2: Types of forms of request

نمودار ۳: انواع خواست

Chart 3: Types of request

نمودار ۴: انواع پاسخ‌خواست

Chart 4: Types of responses to requests

۵. نتیجه

منظومه‌های عاشقانه فارسی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین آثار منظوم در سنت ادب فارسی، جدای از آن که شعرهایی غنایی نشان‌دهنده احساسات و عواطفی شخصی و درونی محسوب می‌شوند، بایسته است از منظر روایی نیز مورد ارزیابی قرار گیرند تا نشانگر روابط فرهنگی، اجتماعی و تاریخی دوره خود باشند. با وجود این مسئله مهم، پژوهش‌های کمی در صدد ارائه الگویی نو برای ریخت‌شناسی روایت‌های منظوم در ادبیات فارسی برآمده‌اند. در پژوهش حاضر سعی شده پس از ارائه تبیینی نو و جزئی با نگاهی ساختاری از روایت‌های عاشقانه منظوم در ادبیات فارسی، با برگزیدن سی رابطه عاشقانه از دل این منظومه‌ها یکی از مهم‌ترین مراحل این روابط، یعنی مرحله خواست

طبقه‌بندی انواع خواستگاری در منظومه‌های عاشقانه فارسی _____ سمانه جعفری و همکار

معشوق از سوی عاشق از چهار منظر انگیزه‌های خواست، شکل خواست، انواع خواست و انواع پاسخ‌خواست مورد ارزیابی قرار گیرد.

بررسی سی رابطه برگزیده از منظومه‌های عاشقانه فارسی، نشان می‌دهد که در ۲۳ درصد موارد خواهنده زن است که با توجه به محدودیت های فرهنگی رقم قابل توجهی است. همچنین از آنجا که به سبب شرایط اجتماعی، در ایجاد پیوند زناشویی و تشکیل خانواده مردان کنشگر رسمی هستند در اغلب مواردی که یک زن به عنوان خواهنده عمل می‌کند انگیزه خواست کامجویی است و در ۷۷ درصدی که مردان خواهنده هستند اغلب انگیزه خواست پیوند زناشویی است. از نظر شکل خواست، درخواست مستقیم بسامد بالاتری دارد.

از نظر نوع خواست، ۹۰ درصد موارد خودخواسته بوده و تنها یک مورد ناخواسته و دو مورد عدم ابراز مشاهده می‌شود که با توجه به ماهیت غنا و لزوم شکل‌گیری ادامه داستان، طبیعی به نظر می‌رسد. از نظر نوع پاسخ‌خواست، در نزدیک به ۷۰ درصد موارد پذیرش اختیاری اتفاق می‌افتد و رابطه‌ای دوطرفه شکل می‌گیرد. در ۱۳ درصد، رد اختیاری صورت می‌پذیرد و عاشق به خواست خود نمی‌رسد که در اغلب این موارد رابطه عاشقانه محوری دیگری در داستان در جریان است. رد اجباری و پذیرش اجباری نیز، تنها حدود ۷ درصد از موارد را به خود اختصاص داده که نشان از اهمیت کم‌نظیر سویه معشوق و کم بودن کنشگری فعال وی در فرهنگ ایرانی دارد.

پی‌نوشت‌ها

1. escapist love story
2. Morphology

منابع

اسکولز، ر. (۱۹۷۳). *درآمدی بر ساختارگرایی در ادبیات*، ترجمه ف. طاهری (۱۳۸۳). تهران: آگاه.

پاینده، ح. (۱۴۰۱). *نظریه و نقد ادبی: درسنامه‌ای میان‌رشته‌ای*. جلد اول. تهران: سمت.

پراپ، و. (۱۹۲۸). *ریخت‌شناسی قصه*. ترجمه م. کاشیگر (۱۳۶۸). تهران: روز.

جعفری جزی، م. (۱۳۷۸). *سیر رمانتیسیم در اروپا*. تهران: مرکز.

خواجوی کرمانی، ک. (۱۳۱۹). *سام‌نامه*. تصحیح ا. بنشاهی. بمبئی: بی‌نا.

ذوالفقاری، ح. (۱۳۹۱). *طبقه‌بندی منظومه‌های عاشقانه فارسی*. *تاریخ ادبیات*، ۵ (۲)، ۷۷-۹۰.

ذوالفقاری، ح. (۱۳۹۹). *یکصد منظومه عاشقانه فارسی*. تهران: چشمه.

عرب‌نژاد، ز. و طغیانی، ا. (۱۳۹۵). *ریخت‌شناسی داستان‌های عاشقانه شاهنامه*. *متن‌شناسی ادب فارسی*، ۱ (۳)، ۲۳-۳۸.

فخرالدین اسعد گرگانی (۱۳۹۵). *ویس و رامین*. تصحیح م. روشن. تهران: صدای معاصر.

فرای، ن. (۱۹۷۶). *صحیفه‌های زمینی: بررسی ساختار هوس‌نامه (رمانس)*. ترجمه ه. رهنما (۱۳۸۵). تهران: هرمس.

فردوسی، ا. (۱۳۶۹). *شاهنامه*. به‌کوشش ج. خالقی مطلق. کالیفرنیا و نیویورک: Persian heritage foundation.

صفری، ج. و حسینی، م. (۱۳۸۸). *سیمای شاپور در منظومه خسرو و شیرین*. *ادب و زبان فارسی*، ۲۶ (۲۳)، ۲۰۳-۲۳۱.

میرهاشمی، م. (۱۳۹۷). *منظومه‌های کهن عاشقانه: از آغاز تا قرن ششم*. تهران: چشمه.

نظامی گنجوی، ج. (۱۳۷۸). *خسرو و شیرین*. تصحیح ح. وحید دستگردی. به‌کوشش س. حمیدیان. تهران: قطره.

نظامی گنجوی، ج. (۱۳۷۶). *لیلی و مجنون*. تصحیح ح. وحید دستگردی. به‌کوشش س. حمیدیان. تهران: قطره.

طبقه‌بندی انواع خواستگاری در منظومه‌های عاشقانه فارسی _____ سمانه جعفری و همکار

واعظزاده، ع. (۱۳۹۵). رده‌بندی داستان‌های عاشقانه فارسی. *نقد ادبی*، ۹ (۳۴)، ۱۵۷-۱۸۹.

Reference

- Baldick, C. (2001). *The Concise Oxford dictionary of literary terms*. Oxford University Press.
- Childs, P., & Roger, F. (2006). *The Routledge dictionary of literary terms*. Routledge.
- Fakhroddin Asad Gorgani. (2016). *Vīs o Rāmīn* (edited by M. Rowshan). Sedaye Moāser.
- Ferdowsi, A. (1990). *Shahnameh* (edited by J. Khaleghi Motlagh). California & New York.
- Frye, N. (1976). *The secular scripture: A study of the structure of romance* (translated by H. Rahnama). Hermes.
- Jafari Jazi, M. (1999). *The course of romanticism in Europe*. Markaz.
- Khawaju Kermani, K. (1940). *Sam-nameh* (edited by A. Benshahi) Bombay.
- Mirhashemi, M. (2018). *Ancient romantic poems: From the beginning to the sixth century*. Cheshme. (In Persian)
- Nezami Ganjavi, J. (1997). *Leyli and Majnun* (edited by H. Vahid Dastgerdi). Ghoghnoos. (In Persian)
- Nezami Ganjavi, J. (1999). *Khosrow and Shirin* (edited by H. Vahid Dastgerdi). Ghoghnoos. (In Persian)
- Payandeh, H. (2022). *Theory and literary criticism: An interdisciplinary textbook* (Vol. 1). SAMT.
- Propp, V. (1989). *Morphology of the folktale* (translated by M. Kashigar). Ruz.
- Safari, J., & Hoseini, M. (2009). The image of Shapur in the poem Khosrow and Shirin. *Persian Language and Literature, New Series*, 26(23), 203-231.
- Scholes, R. (2004). *Introduction to structuralism in literature* (translated by F. Taheri). Agah.
- Vaezzade, A. (2016). The morphology and typology of Persian love stories, 9(34), pp. 157-189. (In Persian)
- Zolfaghari, H. (2013). Classification of Persian romantic poems. *History of Literature*, 2(5). pp. 77-90. (In Persian)
- Zolfaghari, H. (2020). *One hundred Persian romantic poems*. Cheshmeh.